

ELS ANJUBS DE LA TORRE DE L'ESPANYOL

EVA ARTAL, M. TERESA CASTELLÓ,
JOAQUIM JORNET, MARIA MONTANÉ I MERCÈ VEÀ
Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre

[Data de lliurament i acceptació: juliol de 2016]

PARAULES CLAU

Pedra seca, anjubs,
agricultura de secà,
arquitectura de l'aigua,
àmbit rural.

PALABRAS CLAVE

Piedra seca, aljibes
(anjubs), agricultura de
secano, arquitectura del
agua, ámbito rural.

KEYWORDS

Dry stone, anjubs,
dry farming, water
architecture, rural area.

RESUM

Aquest article és una síntesi d'un treball de catalogació més ampli realitzat pel grup de treball format per Eva Artal, M. Teresa Castelló, Joaquim Jornet, Maria Montané i Mercè Veà. És un equip heterogeni integrat per professionals de diversos àmbits, alguns amb formació en ciències humanes i socials i també amb experiències anteriors en projectes de recerca en el camp de la cultura popular. Altres són grans coneixedors del medi natural i de l'entorn on s'ha ubicat la investigació.

El projecte ha consistit a estudiar les construccions de pedra seca en un espai agrícola de secà, tot portant a terme una catalogació de tots els anjubs del municipi de la Torre de l'Espanyol, molt abundants en aquest indret i on n'hi ha una gran diversitat pel que fa a la seva tipologia.

RESUMEN

Este artículo es una síntesis de un trabajo de catalogación más amplio llevado a cabo por el grupo de trabajo formado por Eva Artal, M. Teresa Castelló, Joaquim Jornet, Maria Montané y Mercè Veà. Se trata de un equipo heterogéneo, integrado por profesionales de diversos ámbitos, algunos con formación

Fig. 1. La Torre de l'Espanyol vista des de la serra del Rovelló i la serra del Tormo al fons

en ciencias humanas y sociales y también con experiencias anteriores en proyectos de investigación en el campo de la cultura popular. Otros son grandes conocedores del medio natural y del entorno donde se ha ubicado la investigación.

El proyecto ha consistido en estudiar las construcciones de piedra seca en un espacio agrícola de secano, catalogando todos los aljibes (*anjubs*) del municipio de la Torre de l'Espanyol, muy abundantes en este lugar y con una tipología muy variada.

ABSTRACT

This article is a summary of the extensive cataloguing work carried out by the working group consisting of Eva Artal, M. Teresa Castelló, Joaquim Jornet, Maria Montané and Mercè Veà. It is a diverse group formed by professionals from various areas, some with training in the human and social sciences and with previous experience in research projects in the field of popular culture. Others have a great deal of knowledge on the natural environment and surroundings of the locations researched.

The project has consisted of studying the dry stone constructions in a dryland farming area, cataloguing all the *anjubs* (covered stone water tanks) in the municipality of Torre de l'Espanyol, where they are very common, showing a great diversity of types.

INTRODUCCIÓ

L'àmbit territorial del projecte és el terme municipal de la Torre de l'Espanyol. El municipi, d'una extensió de 27,9 km², està situat a la part septentrional de la Ribera d'Ebre, a la riba esquerra del riu. El terme municipal està organitzat en

Fig. 2. La Torre de l'Espanyol i la serra del Rovelló

diverses partides, i cadascuna porta un nom: Aranits, Massets, Faquims, Faifons, Aubellons, Roureres, entre altres. Anys enrere moltes d'aquestes partides eren de secà, però actualment la major part s'han convertit en regadiu amb la posada en marxa de diversos regs, i altres han deixat de ser conreades. Els conreus que han perdurat al llarg dels anys i passant de generacions en generacions, ha estat l'olivera i l'ametller. Avui dia s'ha introduït el correu d'arbres fruiters com el presseguer i el cirerer. (Fig. 1 i 2)

El projecte d'estudi i catalogació dels anjubs de la Torre de l'Espanyol s'emmarca en un treball de recerca que ha comptat amb el suport del Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre, l'Ajuntament de la Torre de l'Espanyol, l'Institut Ramon Muntaner i la Diputació de Tarragona.

OBJECTIUS I JUSTIFICACIÓ

Amb aquest treball es vol contribuir al coneixement sobre els anjubs, unes construccions de pedra en sec que malgrat que tenen la funcionalitat d'abastir d'aigua als pagesos quan es trobaven treballant en partides de secà allunyades dels nuclis urbans, cadascun constitueixen una obra de construcció única i irrepetible. Les característiques de cada anjub depenen de la tipologia del relleu, tipus de roca emprada, funcionalitat (per abastir un o diversos pagesos), dimensions, entre altres. (Fig. 3 i 4)

Fig. 3. Anjub comunitari de les Raureres. Partida Massets

Fig. 4. Anjub del coll de l'Argenter.
Partida Colls

Aquestes construccions van començar-se a construir i emprar en un temps en què els pagesos s'havien de desplaçar en partides de secà allunyades dels seus habitatges on no es disposava d'aigua. Els trajectes es feien amb animal i sovint els pagesos en èpoques de recollida del fruit, com l'oliva, es quedaven als masos uns quants dies per evitar tornar al poble. Els anjubs es construïen amb l'objectiu de disposar d'aigua de boca per a la família que treballava al camp, per posar el tupé al foc per fer el menjar i per abeurar els animals. (Fig. 5)

Aquest tipus de construccions —que eren realitzades pels mateixos pagesos amb la mateixa pedra que treien en despedregar els camps i fer-ne bancals per als cultius— estan avui en dia en desús. A partir dels anys 60 i 70 els grans canvis que van tenir lloc en la nostra societat i que també afectaren l'àmbit agrícola van propiciar que aquest tipus de construccions deixessin d'utilitzar-se, sobretot perquè amb l'arribada dels tractors ja no calia que la família pagesa es quedés als masos. (Fig. 6)

Fig. 5. Detall del mas de Galiarte. Partida Massets

Fig. 6. Mas i bancals de Galiarte. Partida Massets

L'objectiu d'aquest treball de recerca és donar a conèixer aquest tipus de construccions tan singulars i en certa manera desconegudes per la majoria de la població i contribuir, així, a la preservació d'aquest patrimoni cultural i social.

Els àmbits als quals s'inscriu aquest treball de recerca són multidisciplinaris perquè no només s'ha centrat en l'interès arquitectònic d'aquestes construccions, sinó que l'estudi ha pretès abraçar altres àmbits com l'antropologia, la cultura popular, la història, etc. Així, el treball de recerca no només vol difondre aquest tipus de construccions, sinó emmarcar-les dins d'unes formes de vida, d'uns personatges concrets que eren els pagesos, que foren els qui amb les seves mans les construïren i la raó de ser del treball lent però continuat d'unes generacions d'agricultors que a poc a poc deixaren empremta en el paisatge agrícola d'aquestes terres.

METODOLOGIA

Per assolir els objectius proposats s'ha treballat de manera col·laborativa. Per iniciar la investigació s'ha fet una cerca d'informació relacionada amb la localització d'elements de pedra seca de la Torre de l'Espanyol, concretament la que fa referència als anjubs.

S'ha fet ús d'informació de procedència diversa:

- *Consulta de fonts primàries*: informació fonamentalment a partir del contacte directe amb informants mitjançant entrevistes semidirigides a persones que han construït, utilitzat i/o en coneixen la seva localització en l'àmbit agrícola. S'ha creat un guió d'entrevista per preguntar a les persones coneixedores de l'entorn qüestions relacionades amb la construcció, l'ús, la regulació d'aquest ús, la neteja, la conservació i el desús actual dels anjubs. (Fig. 7)
- *Consulta de fonts secundàries*: bibliografia per recopilar informació sobre les construccions de pedra seca existents en el nostre país, les seves tècniques i el seu ús, els materials utilitzats, entre altres.

Fig. 7. Memòria oral.
Entrevistant Pepito Montané

LA CATALOGACIÓ DELS ANJUBS DEL TERME MUNICIPAL

La tasca de catalogació ha consistit en la localització, observació sobre el terreny i inventari d'aquestes construccions de pedra seca. Un cop localitzada la ubicació, s'han utilitzat elements de recollida d'informació com les fitxes del CERE i l'IPEC per inventariar construccions de pedra seca. A més a més, en l'àmbit visual s'ha recopilat material fotogràfic de les construccions de pedra seca i vídeos d'alguna de les entrevistes. (Fig. 8)

Recollida de dades

En cada fitxa s'han recollit dades relatives a l'orientació de l'obertura d'accés, a l'any de construcció, a la indicació de l'existència d'alguna inscripció, al nom del o dels constructors, a la forma de la planta, a l'estat de conservació i al nom propi de la construcció en concret. A més a més, en l'apartat de comentaris s'hi han anotat les observacions que hem trobat interessants o rellevants per a l'inventari.

Un cop inventariades totes les construccions a partir de la fitxa dissenyada pel CERE, el nostre objectiu ha estat inventariar tots els elements que hem catalogat seguint la normativa de l'IPEC (Inventari del Patrimoni Etnològic de Catalunya). (Fig. 9)

Així, hem omplert aquests tres tipus de fitxes:

- Fitxa d'edificis i infraestructures de l'IPEC.
- Fitxa de material fotogràfic de l'IPEC.
- Fitxa d'enregistraments orals de l'IPEC. (Fig. 10)

LES CONSTRUCCIONS DE PEDRA EN SEC DE LA TORRE DE L'ESPANYOL

L'art de la pedra en sec és present especialment en tot l'arc mediterrani (a Grècia, a Itàlia, a Creta, a Turquia, a Xipre...), i ofereix semblances notables en les construccions d'aquests països. A l'Estat espanyol és abundant, sobretot, a l'est de la península: a Catalunya,¹ a les Illes Balears,² al País Valencià,² a l'Aragó, a Andalusia...

Aquestes construccions de pedra seca pertanyen a l'àmbit rural. Van ser construïdes pels mateixos pagesos, que, allunyats de les aglomeracions de les grans ciutats, van haver de desenvolupar l'enginy per domesticar terrenys, sovint caracteritzats per una pluviometria capriciosa i escassa, plens de pedres que en dificultaven el conreu i amb una orografia esquerpa i abrupta.

“AQUESTES CONSTRUCCIONS DE PEDRA SECA PERTANYEN A L'ÀMBIT RURAL. VAN SER CONSTRUÏDES PELS MATEIXOS PAGESOS, QUE, ALLUNYATS DE LES AGLOMERACIONS DE LES GRANS CIUTATS, VAN HAVER DE DESENVOLUPAR L'ENGINY PER DOMESTICAR TERRENYS, SOVINT CARACTERITZATS PER UNA PLUVIOMETRIA CAPRICIOSA I ESCASSA, PLENS DE PEDRES QUE EN DIFICULTAVEN EL CONREU I AMB UNA OROGRAFIA ESQUERPA I ABRUPTA.”

Fig. 8. Material emprat al treball de camp

Fig. 9. Model de fitxa

Fig. 10. Treball de camp.
Mesurant

L'element comú més destacable d'aquestes construccions és que tenien com a objectiu obtenir un millor rendiment del terreny. Això s'aconseguia fent marges de pedra que delimitaven els bancals i contenien la terra en cas de pluges fortes, cosa que permetia i facilitava l'absorció d'aigua d'una manera més lenta i evitava el deteriorament de les feixes.³ Aquests marges permetien també aprofitar els vessants de les muntanyes per conrear-hi. (Fig. 11)

Encara avui, en el municipi de la Torre de l'Espanyol s'hi poden observar restes de bancals a prop de la serra del Tormo (525 m), actualment en abandonó. Sorpren l'esforç que els pagesos feien per guanyar espai a la garriga i posar nous terrenys en producció, malgrat els desnivells del terreny i la seva localització difícil i abrupta. L'escriptor riberenc Artur Bladé observava el retrocés de les terres de cultiu, que havien estat en un altre temps productives: "Actualment, però, ningú no arrabassa, i ja es veuen garrigues en indrets un dia conreats." (Bladé, 2006: 72)

En determinades ocasions, en aquests murs d'abancament s'hi troben una mena de pujadors, unes escales fetes amb la mateixa pedra del mur que sobresurten més o menys un pam de la paret, que permeten l'accés d'un bancal a un altre.

Altres elements que tenen com a finalitat la protecció, en aquest cas dels arbres, són les troncs. Les troncs consisteixen en parets circulars de pedra seca que envolten la soca dels arbres i en protegeixen les arrels. Aquestes troncs les trobem sovint a les soques dels olivers o dels ametllers i formen una perfecta simbiosi entre arbre i pedra. Abunden sobretot en pobles com Rasquera (la Ribera d'Ebre) i en molts pobles del Baix Ebre i del Montsià.

No obstant això, tot i que al municipi de la Torre de l'Espanyol aquest tipus d'elements de pedra seca al voltant dels arbres són inexistents, s'hi observa la presència de marges de pedra que aguanten l'estabilitat i la solidesa d'arbres que es troben en els extrems d'un bancal. Artur Bladé ho descrivia d'aquesta manera tan poètica: "Un marge, més que una trona, és un tron, i quan aguanta, posem per cas, un ametller florit, dóna una imatge tan bonica que un no es cansaria mai de mirar-la." (Bladé, 2006: 72) (Fig. 12)

Altres construccions tenien com a finalitat facilitar l'activitat ramadera, és a dir, eren murs o tancats que delimitaven el lloc on hi havia els ramats. Cal destacar, sobretot, la gran quantitat que hi ha d'aquests murs a la zona dels Ports de la comarca Maestrat. Una altra de les aplicacions de la pe-

"AL MUNICIPI DE LA TORRE DE L'ESPANYOL [...] S'HI OBSERVA LA PRESÈNCIA DE MARGES DE PEDRA QUE AGUANTEN L'ESTABILITAT I LA SOLIDESA D'ARBRES QUE ES TROBEN EN ELS EXTREMS D'UN BANCAL. ARTUR BLADÉ HO DESCRIVIA D'AQUESTA MANERA TAN POÈTICA: «UN MARGE, MÉS QUE UNA TRONA, ÉS UN TRON, I QUAN AGUANTA, POSEM PER CAS, UN AMETLLER FLORIT, DÓNA UNA IMATGE TAN BONICA QUE UN NO ES CANSARIA MAI DE MIRAR-LA.» (BLADÉ, 2006: 72)"

Fig. 11. Marjada de ca Anton (nevada hivern 2015). Partida Coscollars

Fig. 12. Marges amb oliveres. Partida Heretats Noves

dra en sec eren els corrals d'arnes per a la producció de mel, anomenats *cabanells*. A la Torre de l'Espanyol s'aprofitaven les petites coves o balmes que hi havia de cara al sol per posar-hi les arnes d'abelles i tancats per a animals construïts amb petits murs de pedra. (Fig. 13 i 14)

Una activitat paral·lela a l'agricultura o a la ramaderia en el medi rural eren els forns de calç i de guix. De forma circular, amb una obertura a la part frontal, disposaven d'un espai on es feia foc, el qual feia de combustible, a fi que les altes temperatures convertissin les pedres calcàries en calç al cap de quatre o cinc dies. (Fig. 15)

Les construccions de pedra seca eren erigides també per a l'ús propi del pagès i per a les seves necessitats personals. Treballar al camp implicava passar bona part del dia allunyat del poble. Per tal de disposar d'un lloc arrecerat on passar la nit, guardar els aliments, estris del camp o recollir-s'hi durant una tempesta, els pagesos construïen petits habitatges de camp, que en aquest municipi s'anomenen *masos* o *cabanes*, però que en altres indrets reben noms com ara *barraques*, *casetes*, *sénies*, etc. El mas típic de la Torre de l'Espanyol es caracteritza per tenir dues plantes: a la planta baixa hi havia l'estable i les eines del camp, i a la part superior hi havia el foc i les diverses estances, en funció de les dimensions de la finca i de la proximitat del poble.

La cabana era de dimensions força reduïdes, habitualment d'una sola planta i en una mateixa sala s'hi encabia el foc on la família hi cuinava amb el tupí i s'hi escalfava a l'hivern, l'espai de la mula i una pallissa, on a la nit sobretot en èpoques de recollida de l'oliva, tots els membres de la família hi dormien coberts amb una borrasa.

A prop dels masos s'hi troben també uns quants forns de pa encabits dins dels murs de pedra dels marges. Són de dimensions força reduïdes, sovint per coure-hi dos o tres pans. Segons testimonis orals, van ser construïts durant la Guerra Civil, quan la major part dels habitants del municipi van abandonar el poble per anar-se'n a refugiar als masos fugint dels bombardejos i els episodis de violència. Aquests forns van permetre la subsistència i l'aliment en moments difícils. (Fig. 16)

Aprofitant també els marges de pedra, hi ha l'existència de petits espais per guardar-hi eines del camp i d'altres estris, que probablement van ser també utilitzats per aixoplugar-se en cas de pluja o tempesta inesperada. Amb la mateixa finalitat de guardar estris, hem trobat petits amagatalls per a armes, que, segons testimonis orals, ja s'utilitzaven durant les guerres carlines. (Fig. 17)

L'aigua ha estat, al llarg de la història, un dels recursos que més ha condicionat la humanitat, i el fet de tenir aquest bé de consum a l'abast ha propiciat que les comunitats humanes cerquin la manera d'aconseguir aigua a prop dels seus habitatges. Així, trobem repartits pel territori del municipi diverses manifestacions fetes amb pedra seca que han tingut com a objectiu la canalització, la reserva i, en definitiva, el proveïment d'aigua: mines d'aigua, pous, séquies, abeuradors, safareigs, cisternes, anjubs, etc.

Els pous eren construïts excavant el subsòl en forma vertical fins que es trobava una o diverses vetes d'aigua. Antigament, la manera de recobrir les parets del pou era amb un mur de pedra seca en forma cilíndrica per contenir la terra del voltant.

Fig. 13. Cabanell aprofitant una petita balma.
Heretats Noves de ca Rata

Fig. 14. Cabanells al marge de ca l'Estudiant.
Partida Pomars

Fig. 15. Forn de calç. Partida Aubagues

Fig. 16. Forn de pa. Partida Heretats Noves

Fig. 17. Aixopluc i marge
de Ribellet. Partida Aubellons

Les mines representen unes obres de força envergadura. Consisteixen en galeries soterrades, dins de les quals normalment hom pot caminar-hi dempeus. La seva funció és la conducció de l'aigua des de l'origen fins a la zona de conreu de regadiu. (Fig. 18 i 19)

A fi de conduir l'aigua es feien també en pedra seca séquies o canals de rec. Els safareigs, on les dones anaven a fer la bugada, eren també construïts amb pedra, amb lloses inclinades. Eren revestits a la part interior per argamassa o ciment.

Una altra de les funcions de les construccions de pedra seca en un territori de pluviometria baixa i irregular era emmagatzemar aigua de pluja per disposar-ne durant les llargues temporades de secà. D'aquí han sorgit basses, cisternes i anjubs.

Les basses, que són receptacles d'aigua fets amb parets de pedra seca, a l'exterior, i que estan revestides de ciment o d'argamassa per ser impermeables, a l'interior, no disposen de coberta i recullen aigua per destinar-la al regadiu de petites hortes.

Aquesta aigua pot ser de diversa procedència, depenent del lloc on la bassa estigui situada: pot provenir d'una font d'aigua, de la pluja, de l'aigua que s'escola per marges o camins... A la Torre hi ha la font de n'Horta, d'origen romà, d'on brolla l'aigua que abasteix la població.

Les cisternes i els anjubs són, ambdós, dipòsits subterranis que emmagatzemen les aigües pluvials. Per una banda, les cisternes, a diferència dels anjubs, les trobem adossades als masos. Recullen les aigües pluvials que llisquen de la teulada del mas. Un altre aspecte que les diferencia dels anjubs és el fet que estan tancades de l'exterior mitjançant una porta. Amb un cubell i una politja es pot accedir a l'aigua.

Fig. 18. Detall interior de la mina vella. Partida Aubagues

Fig. 19. Entrada de la mina de Ramon Barrugo. Partida Massets

Fig. 20. Abeurador de les guinardes de Vicent. Partida Guinardes

Els anjubs, per altra banda, són construccions més antigues que les cisternes, i es troben en ple camp, independents dels masos. Hem dedicat el gruix del treball de recerca i de catalogació a aquests elements arquitectònics rurals tan singulars.

Per acabar, els abeuradors (també anomenats *piletas*) són elements de pedra que sempre eren presents a prop dels anjubs. Tenien la finalitat de proporcionar aigua als animals. (Fig. 20)

ELS ANJUBS

Els anjubs es caracteritzen per ser unes construccions típiques de les zones de secà i rurals que recullen les aigües de la pluja aprofitant, bàsicament, les lliseres de les roques per abastir els pagesos d'aigua per a consum propi i dels animals. Són construccions que contenen un dipòsit excavat a la roca o a l'argila cobert amb volta o falsa cúpula. (Fig. 21)

L'existència dels anjubs respon a les necessitats d'una època i d'un temps ja passats. La seva construcció estava lligada als treballs agrícoles. S'arrabassava per guanyar terreny al bosc i disposar de noves terres de cultiu, i la pedra resultant s'utilitzava per a diverses construccions. En l'acte d'arrabassar sortien a la superfície pedres que els pagesos generalment amuntegaven als extrems dels bancals i que més tard feien servir per a les construccions pròpies: marges, masos i anjubs. (Fig. 22)

Hi havia terrenys de cultiu força allunyats del nucli urbà, i, per tant, era necessari quedar-se al mas a fer nit o nits, depenent de la collita. Els desplaçaments es feien amb rucs, matxos, mules i carros. Calien moltes hores, segons la llunyania de les finques, per arribar al tros, i això obligava a llevar-se molt de matí, sovint quan el sol encara no havia sortit. A causa d'aquest fet, generalment durant les èpoques de la recol·lecció de l'oliva, molts pagesos passaven tota la setmana al mas per evitar fer desplaçaments diaris cap al poble, amb la pèrdua de temps que això comportava. Al mas calia disposar d'aliments, i també hi feia falta aigua. D'aquí la necessitat de fer cisternes i anjubs. (Fig. 23)

Quan s'anava a buscar aigua a l'anjub, sovint s'hi anava amb una canterella o càntir i un pitxell. El càntir o cànter s'omplia per disposar d'aigua per cuinar, és a dir, per posar el tupí al foc, i el pitxell, de dimensions més petites, s'utilitzava per beure. També hi havia el costum que a cada anjub s'hi deixés a l'abast el cul d'un càntir trencat, que servia com a recipient per a qualsevol persona que hi volgués beure. (Fig. 24)

Hi havia anjubs comunals, és a dir, que es construïen per a l'ús d'unes quantes famílies, i d'altres per a una única família. Les dimensions depenien de per a qui es feia: si era per a un mas o si era comunitari. N'hi ha algun de comunitari d'uns tres metres d'amplària per uns dos metres d'alçària per la part externa. La majoria, no obstant això, tenen les dimensions més petites, ja que abastien un sol mas o família. (Fig. 25)

"S'HAN INVENTARIAT UN TOTAL DE 64 ANJUBS AL TERME MUNICIPAL DE LA TORRE DE L'ESPANYOL. A PART DE LA CATALOGACIÓ EXHAUSTIVA D'AQUESTA TIPOLOGIA DE CONSTRUCCIONS EN AQUEST INDRET, S'HA EVIDENCIAT L'EXISTÈNCIA DE MOLTES ALTRES CONSTRUCCIONS FETES EN PEDRA SECA QUE TENIEN DIVERSES FUNCIONALITATS COM ÉS EL CAS DE MARGES, AMAGATALLS, FORNS DE CALÇ, FORNS DE GUIX, MASOS, CABANES, FORNS DE PA, ARNES PER LES ABELLES..."

Fig. 21. Anjub del Planxat.
Partida Aubagues

Fig. 22. Marjades i masia
de ca Anton (nevada hivern 2015).
Partida Coscollars

Fig. 23. Anjub de Sacaries Artal. Partida Carrascals

Fig. 24. Detall cul canterella, per beure

Fig. 25. Detall entrada de l'aigua a l'anjub

CONCLUSIÓ

S'han inventariat un total de 64 anjubs al terme municipal de la Torre de l'Espanyol. A part de la catalogació exhaustiva d'aquesta tipologia de construccions en aquest indret, s'ha evidenciat l'existència de moltes altres construccions fetes en pedra seca que tenien diverses funcionalitats com és el cas de marges, amagatalls, forns de calç, forns de guix, masos, cabanes, forns de pa, arnes per les abelles...

Hem conclòs que la construcció d'anjubs representa una mostra de l'aprofitament de materials propers als camps i de tasques associades al conreu (en particular, el despedregament). A més, suposaven l'aplicació de tècniques i coneixements que es transmetien generacionalment, sobretot entre homes, i que eren relatius no només a aquest tipus de construcció, sinó també a altres edificacions de pedra en sec.

Segons la memòria oral dels informants entrevistats, els anjubs entraren en desús majoritàriament a partir dels anys 60 i 70 del segle XX, amb els canvis estructurals que experimentaren zones agrícoles i rurals com la Torre de l'Espanyol, que suposaren —entre altres coses— l'abandonament del conreu d'algunes terres, la substitució del secà pel regadiu i la mecanització del transport agrícola.

Pensem que aquestes construccions es troben avui en dia en perill de caure en l'oblit i acabar desapareixent com a patrimoni immaterial (memòria de processos, usos, experiències, creences i coneixements) i mostra de cultura material. Considerem que aquest treball de catalogació pot posar en valor unes construccions molt interessants que poden representar un potencial turístic i d'interès per a aquelles persones que els agrada el senderisme i conèixer particularitats pròpies de la zona. (Fig. 26)

Fig. 26. Anjub i pileta. Anjub de Batalla. Partida els Massets

BIBLIOGRAFIA

- ADSERIAS i altres (2008): *Pedra seca a les comarques de Tarragona. Patrimoni i paisatge*. Diputació de Tarragona, Tarragona.
- BLADÉ, A. (2006): *Cicle de la terra natal I*. Cossetània Edicions, Valls.
- GIRONÈS, J. (1999). *L'art de la pedra en sec a les comarques de Tarragona*. Diputació de Tarragona, Tarragona.
- MARTIN, F. i PREIXENS, J. (2005): *Les construccions de pedra seca*. Pagès Editors, Lleida.
- MIRALLES, F., MONTFORT, J. i MARÍN, M. (2008): *Els homes i les pedres. La pedra seca a Vilafranca: un paisatge humanitzat*. Ajuntament de Vilafranca, Vilafranca.
- SOLER, J. (1994): *Les barraques de vinya. Les construccions de pedra seca a la comarca del Bages*. Centre d'Estudis del Bages, Manresa.

AGRAÏMENTS

Aquest treball té darrere seu un capital humà que és difícil de valorar: memòries, coneixements, anecdotari... És molt difícil d'enumerar-los a tots un per un, però molt fàcil d'agrair amb el record per part nostra a tots els qui ens han ajudat. A tots el nostre reconeixement.

Una menció molt especial a tots els qui ens han deixat i que amb el seu testimoni ens han enriquit i ens han aportat les seves vivències.

NOTES

1. A Catalunya existeixen nombroses obres de catalogació i d'inventari, com la de Gironès (1999), sobre les construccions de pedra seca a les comarques de Tarragona, la d'Adserias i altres (2008), també un estudi de les comarques tarragonines, la de Martín i Preixens (2005), un estudi molt exhaustiu sobre les cabanes de volta, balms murades i aljubs de les Garrigues, o el treball de Soler (1994), sobre les barraques de vinya del Bages, entre moltes altres.
2. Al Maestrat, a la comarca dels Ports, les casetes i els marges de pedra seca hi són omnipresents. Miralles, Montfort i Marín (2008) presenten en la seva obra, "Els homes i les pedres el paisatge humanitzat de Vilafranca", les construccions de pedra en sec d'aquesta zona.
3. A l'obra de Miralles, Montfort i Marín (2008: 54-55) es presenten en uns dibuixos la forma amb què els pagesos feien abancaments amb murs de pedra que permetien el drenatge de l'excés de l'aigua.